

اختر؛ سروش آزادی

فاطمه ترکچی

درآمد:

اختر را می‌توان نخستین روزنامه ایرانی دانست که به سبک جدید در خارج از کشور چاپ و منتشر می‌شد. این روزنامه ظاهراً به تشویق و حمایت محسن خان معین‌الملک، سفیر دولت ایران در عثمانی، و به مدیریت و سردبیری محمد طاهر تبریزی و نویسندگی نجفعلی خان خوبی^۱ در استانبول تاسیس گردید.^۲ نخستین شماره اختر روز پنجشنبه ۱۶ ذیحجه ۱۲۹۲ (ق. ۱۳ / ژانویه ۱۸۷۶ م. منتشر شد و در واقع حاصل تلاش و همفکری روشنفکران و آزادی خواهانی بود که به سبب تعدیات حکومت استبدادی ناصرالدین شاه و اختناق ناشی از آن به عثمانی (استانبول) متواری یا تبعید شده بودند. این عده با گردهمایی و استفاده از آزادی و فضای سیاسی استانبول، اندیشه‌ها و عقاید نویافته خود را، که بی‌تاثیر از آن محیط نبود، در جهت حفظ منافع ملی و آگاه نمودن هموطنان خویش، در قالب روزنامه اختر به اطلاع عموم می‌رساندند.

از این گروه کسانی چون میرزا حبیب اصفهانی (ادیب و نویسنده)، میرزا آقا خان کرمانی، شیخ احمد روحی، میرزا مهدی خان تبریزی، مؤسس روزنامه حکمت در قاهره، و میرزا علی محمد خان کاشانی، ناشر روزنامه‌های ثریا و پرورش در مصر. بامقالات پرشور خود با این روزنامه همکاری داشتند.^۳ علاوه بر این، بنا به اعلام سردبیر روزنامه مبنی بر پذیرش «اوراق و نوشتجات سودمند» مقاله‌هایی نیز از سوی

دیگر ایرانیان روشنفکر در داخل و خارج از کشور برای اختر ارسال می‌شد.^۴

دیری نپایید که اختر محل توجه آزادی خواهان قرار گرفت و طبق گزارشی، این روزنامه در استانبول، تمامی شهرها و «ممالک عثمانی»، ایران، ترکستان، کابل، تاشکند، باکو، خیوه، بخارا، تمامی هندوستان، چین، پاریس، لندن، برلین، پترزبورگ، مسکو، تمامی قفقاز و... مشترکین بسیاری داشت.^۵ اختر در روسیه و قفقاز بازتاب بسیار جالبی داشت.^۶ «مردم عوام که روزنامه خواندن را کفر و گناه می‌دانستند،» خواص را که به خواندن روزنامه مذکور اشتیاق داشتند «اختری مذهب» می‌نامیدند و بدین طریق اختر را یک «آیین» می‌پنداشتند.^۷

اختر ضمن بیان «حوادث گوناگون جهان، موضوعاتی چون سیاسیات و پولتیک، تجارت، علم و ادب و دیگر منافع عمومی»^۸ را مورد بررسی قرار می‌داد. و به طور کلی، ابتدا سرمقاله، با موضوع آزادی خواهی و وطن دوستی، سپس اخبار سیاسی، بعد از آن متن تلگراف‌های خارجی که به استانبول می‌رسید یا از آنجا به ایران و سایر کشورها ارسال می‌شد، سپس اخبار مختلف دولت عثمانی (داخلی و خارجی) و در آخر بررسی نامه‌های ارسالی از ایران به اداره این روزنامه، که موضوع آنها اغلب مفهوم قانون، عدالت اجتماعی و تحولات قانونگرایی بود، به ترتیب در روزنامه درج می‌شدند.^۹

اختر، حکومت قانونی و عدالت اجتماعی

اختر اولین روزنامه‌ای بود که در مورد حکومت قانون صحبت کرد و اعتقاد داشت ابتدا باید سطح علمی و فرهنگی مردم را بالا برد تا «حق قانون را بدانند» و بعد قانون وضع کرد. «همچنین استقرار قانون را به وجود عدالت وابسته می‌دانست.» این روزنامه از نظام سیاسی و حکومت استبدادی قاجار انتقاد می‌کرد و در واقع وجود قانون را برای از بین بردن آن لازم و ضروری می‌شمرد. قانون و عدالت اجتماعی از مهم‌ترین مباحث روزنامه اختر بود. آن گونه که می‌نویسد:

«... حفظ قانون و تبعیت از احکام آن هم تکلیف افراد و آحاد است و هم وظیفه هیأت مجموعه آنها است و دولت و حکومتی که اساساً و در درجه اول واضح و موسس و یا حافظ و اجراکننده قوانین است، خود نیز زیادتیر از همه قوانین را باید مقدس دانسته و تخلف از آن را جایز نداند. همچنین از ارکان سلطنت و حکومت گرفته تا به زارع و پيله‌ور برسد، همه رعایت قانون را باید از وظایف اصلی خود بدانند.

به علت این که حکم نتیجه قانون، که امن و امان و حفظ مال و جان و ناموس است، به طور مساوات در حق همه آنها جاری است.»
در یکی دیگر از شماره‌های اختر در باب عدالت و ارتباط آن با قانون، امنیت و شریعت چنین نوشته شده است:

«عدل و راستی نگاه دارنده قانون‌ها است... جان قانون‌ها، عدالت

است. نتیجه یاسا و شریعت‌ها، عدل و درستکاری است... عدل، [جور نکردن و اجرای امر] است [و حالتی است که در نفوس و عقول، استقامت آن قایم باشد. عدل به معنی موازنه است. عدل برابر کردن چیزی با چیزی است و... عدل به معنی مساوات است...]»^{۱۳}

اختر عملاً مانند نیروی هدایتگر، دولتمردان ایران را با مفهوم قانون و عدالت آشنا می‌کرد و آنها را در امر اداره صحیح کشور، که همانا در وجود قانون و عدالت اجتماعی نهفته است، رهنمون می‌شد. اختر این نقش خود را با ترجمه و انتشار قانون اساسی تدوین شده مدحت پاشا (۱۲۹۳ق.) و نیز دستخط سلطان عثمانی مبنی بر پذیرفتن این قانون^{۱۴} کامل کرد و خدمت بزرگی در حق رجال و روشنفکران ایران، که به دنبال اصلاحات و تغییر شرایط و اوضاع روز بودند، انجام داد.

در حقیقت روزنامه اختر با این حرکت، نیروها و اندیشه‌های مشروطه‌طلب و آزادی‌خواه داخل کشور را به تحرک واداشت. این عملکرد اختر حدود ۳۰ سال قبل از مشروطه ایران (۱۳۲۴ق.) انجام گرفت و از این جهت اهمیت بسیاری داشت. به دلیل استبداد ناصری از اخبار استقرار مشروطیت عثمانی در روزنامه‌های رسمی ایران هیچ سخنی به میان نیامد و مردم ایران از طریق اختر از این رویداد مهم تاریخ عثمانی مطلع شدند.

<p>۱۳۹۲</p> <p>L'AKHTER</p> <p>تاریخچه و سایر اخبار</p> <p>در بیان ۱ شهریور بزرگداشت ۱۰۰ ساله تاریخچه و سایر اخبار ۱۳۹۲</p>	<p>۱۱۳</p> <p>تاریخچه و سایر اخبار</p> <p>تاریخچه و سایر اخبار</p>
<p>تشنه آشکارهای بسیار تشکوه بود بخوری که تاکنون انتقال آن گذر دیده شده است.</p> <p>آتش فرخنده در این شهر پیشرفت بزرگ بهر سوی گرفته باز می‌ند آسایش و شادمانی و آشنایی و جراتی بود که همه تشنگان را خیره می‌سوزد. سگ این شهر می‌بویب از فریب و بومی و فرسکی و روسی که مرهون منت و وابه دار مملکت ذات سعادت صفات شهر بار بلندیده گرانبار در سور و سرور همه دیگر آمیخته غلغله شادی و رفاه می‌نشانند که می‌سازند.</p> <p>در کوچه و بازار از از صدای خلق یاد چویر و سرور بر مردم تفت بود. در هر طرفی آهنگ مینان خوش الحان ضرب آفرای قلوب پیرو جوان گشت از لذت و جفا بسیار ای کویان و وطن گان بدای بیرونی (رند بار) پادشاه اسلامیان بهانه و مسافر بودند. بانی از شب دلق از هر سوی بوی قوی و شروشی بندک از زمین بر تخت می‌نارند بقد بود، الحلق کلان تبه و ریالی صداقه بوزده اسلامیان در این جشن فرخنده بهانه پادشاه برستی را دادند.</p>	<p>اصلاح آموزش بهاریان روم آبی شرف و حضور با مورن مصلی جشن کورانی در اسلامبول جمله بود از برای که روزگاری می‌بویب از برای تشنگان را خیره می‌سوزد. سگ این شهر می‌بویب از فریب و بومی و فرسکی و روسی که مرهون منت و وابه دار مملکت ذات سعادت صفات شهر بار بلندیده گرانبار در سور و سرور همه دیگر آمیخته غلغله شادی و رفاه می‌نشانند که می‌سازند.</p>

اجتماعی که به انقلاب مشروطیت منجر گردید برداشت و در ارتقای سطح آگاهی و بیداری افکار جامعه ایران دارای نقش و تاثیر بسیار مهمی گردید. بنابراین حکومت وقت از ورود آن به کشور ممانعت به عمل آورد. ۱۵ نامه ناصرالدین شاه به امین السلطان گویای میزان اهمیت و تاثیر اختر در ایران است:

«جناب امین السلطان

انشاءالله احوال شما خوب است، چه می کنید؟ باران که نمی گذارد شخص نفس بکشد. کی از منزل بیرون آمده [و] به حضور می رسید؟ [خبر تازه ای] باشد به عرض برسانید. این روزنامه اختر باز فضولی های زیادی می کند. نسخه آن را دیدم، [حال می دهم بیاورند. ارتیکل های ۱۶ بدی نوشته شده است. ملاحظه می کنید این روزنامه این دفعه باید جداً قدغن سخت بشود که پستخانه قبول نکرده و نیاورند به ایران. حتی به چاپارهای انگلیس و روس و فرانسه هم قدغن بکنید که من بعد روزنامه اختر نیاورند به ایران. به امین الدوله دستخط نوشتیم، شما هم تاکید کنید که از این تاریخ دیگر روزنامه نیاورده منتشر نکنند. به سفرا هم خودتان قدغن بکنید که چاپارهای آنها روزنامه اختر را قبول نکرده نیاورند البته.»^{۱۷}

با وجود این، اختر «مخفیانه می رسید و توزیع می شد.»^{۱۸}

نبود قانون، عدالت و آزادی، مهم ترین دلیل مهاجرت و پناهندگی ایرانیان به عثمانی بود و اختر نیز در این جهت می کوشید تا با حربه فرهنگی. معنوی خویش به مبارزه سیاسی و اجتماعی با حکومت استبدادی قاجار پردازد و از این طریق به منافع مادی و معنوی خود، یعنی جلب مشترکین بیشتر از میان آزادی خواهان و سرعت بخشیدن به حرکت های سیاسی. اجتماعی ایرانیان در رسیدن به دموکراسی و حکومت قانون، دست یابد.

اختر: سروش آزادی و استبداد ناصری

اختر با بیانی صریح از اشکالات و فساد موجود در دستگاه حکومت ایران انتقاد می کرد و برای جلب و تهییج افکار عمومی از مضامین اسلامی و دینی استفاده می نمود و حکومت قانون را مغایر با احکام شرع اسلام نمی دانست. این انتقادات سیاسی در تنویر افکار مردم تاثیر بسزایی داشت و به همین دلیل اکثر نویسندگان و محققان تاریخ مشروطیت ایران، اختر را از عوامل موثر و مهم در بیداری ایرانیان معرفی می کنند. آزادی از شعارهای اصلی این روزنامه بود. لذا به یاری آزادی خواهان، انجمن ها و گروه های مخفی در شهرهای ایران شتافت و از این جهت گام بزرگی به سوی تجلی یک حرکت

<p>شماره ۲۱</p> <p>تاریخ انتشار: ۲۱ شهریور ۱۲۹۲</p> <p>محل انتشار: تهران</p> <p>تعداد صفحات: ۱۰</p> <p>قیمت: ۱۰۰ ریال</p> <p>تألیف: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>ویراستاری: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>چاپخانه: چاپخانه امین السلطان</p> <p>مطبع: مطبع امین السلطان</p> <p>توزیع: توزیع امین السلطان</p> <p>پخش: پخش امین السلطان</p> <p>فروش: فروش امین السلطان</p> <p>سازمان: سازمان امین السلطان</p> <p>اداره: اداره امین السلطان</p> <p>دفتر: دفتر امین السلطان</p> <p>تلفن: تلفن امین السلطان</p> <p>پست: پست امین السلطان</p> <p>کتابخانه: کتابخانه امین السلطان</p> <p>موزه: موزه امین السلطان</p> <p>سازمان: سازمان امین السلطان</p> <p>اداره: اداره امین السلطان</p> <p>دفتر: دفتر امین السلطان</p> <p>تلفن: تلفن امین السلطان</p> <p>پست: پست امین السلطان</p> <p>کتابخانه: کتابخانه امین السلطان</p> <p>موزه: موزه امین السلطان</p>	<p>شماره ۲۱</p> <p>تاریخ انتشار: ۲۱ شهریور ۱۲۹۲</p> <p>محل انتشار: تهران</p> <p>تعداد صفحات: ۱۰</p> <p>قیمت: ۱۰۰ ریال</p> <p>تألیف: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>ویراستاری: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>چاپخانه: چاپخانه امین السلطان</p> <p>مطبع: مطبع امین السلطان</p> <p>توزیع: توزیع امین السلطان</p> <p>پخش: پخش امین السلطان</p> <p>فروش: فروش امین السلطان</p> <p>سازمان: سازمان امین السلطان</p> <p>اداره: اداره امین السلطان</p> <p>دفتر: دفتر امین السلطان</p> <p>تلفن: تلفن امین السلطان</p> <p>پست: پست امین السلطان</p> <p>کتابخانه: کتابخانه امین السلطان</p> <p>موزه: موزه امین السلطان</p>
<p>تاریخ انتشار: ۲۱ شهریور ۱۲۹۲</p> <p>محل انتشار: تهران</p> <p>تعداد صفحات: ۱۰</p> <p>قیمت: ۱۰۰ ریال</p> <p>تألیف: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>ویراستاری: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>چاپخانه: چاپخانه امین السلطان</p> <p>مطبع: مطبع امین السلطان</p> <p>توزیع: توزیع امین السلطان</p> <p>پخش: پخش امین السلطان</p> <p>فروش: فروش امین السلطان</p> <p>سازمان: سازمان امین السلطان</p> <p>اداره: اداره امین السلطان</p> <p>دفتر: دفتر امین السلطان</p> <p>تلفن: تلفن امین السلطان</p> <p>پست: پست امین السلطان</p> <p>کتابخانه: کتابخانه امین السلطان</p> <p>موزه: موزه امین السلطان</p>	<p>تاریخ انتشار: ۲۱ شهریور ۱۲۹۲</p> <p>محل انتشار: تهران</p> <p>تعداد صفحات: ۱۰</p> <p>قیمت: ۱۰۰ ریال</p> <p>تألیف: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>ویراستاری: دکتر محمدعلی فروغی</p> <p>چاپخانه: چاپخانه امین السلطان</p> <p>مطبع: مطبع امین السلطان</p> <p>توزیع: توزیع امین السلطان</p> <p>پخش: پخش امین السلطان</p> <p>فروش: فروش امین السلطان</p> <p>سازمان: سازمان امین السلطان</p> <p>اداره: اداره امین السلطان</p> <p>دفتر: دفتر امین السلطان</p> <p>تلفن: تلفن امین السلطان</p> <p>پست: پست امین السلطان</p> <p>کتابخانه: کتابخانه امین السلطان</p> <p>موزه: موزه امین السلطان</p>

افراد مصلح و روشنفکر فراهم ساخت. اختر، غالب اخبار و تحولات خارج از مرزهای ایران را منعکس می‌کرد و با مقایسه شرایط عقب‌مانده حکومت ایران با دولت‌های مترقی، انجام پاره‌ای از اصلاحات را توسط شاه و رجال سیاسی لازم و ضروری می‌دانست. بنابراین، می‌توان این سخن ملک‌مراغه را که: «روزنامه اختر به دولت ایران بیشتر خدمت می‌کند تا هفتاد صدر اعظم»^{۱۹} تایید کرد و بر آن صحنه گذاشت.

و بالاخره اختر...

و بالاخره اختر پس از حدود ۲۲ سال^{۲۰} انجام خدمات ارزنده فرهنگی اجتماعی در سال ۱۳۱۴ق. / حدود ۱۸۹۵ یا ۱۸۹۶م. ^{۲۱} توسط دولت عثمانی توقیف شد^{۲۲} و برای همیشه غروب کرد.

این روزنامه، همزمان با عصر تنظیمات و اجرای اصلاحات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن در عثمانی و برقراری قانون در آن منطقه تاسیس شد. به همین سبب می‌توان بازتاب آن وقایع را در اختر به وضوح مشاهده کرد. دوران پر تب و تاب اصلاحات در عثمانی و اخبار داخلی و خارجی آن در روزنامه باعث شد تا بیداردلان و آگاهان و نواندیشان ایرانی در مقام مقایسه برآیند و اوضاع اسفناک ایران را با آن کشور بسنجند. درک کامل از تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دولت عثمانی و تاثیر بازتاب آن در حرکت‌های آزادی‌خواهان روشنفکر و دولتمردان آگاه ایران، بدون مطالعه روزنامه اختر هرگز نمی‌توانست نتیجه‌بخش باشد. این روزنامه با توصیف مظاهر جدید تمدن غرب و حقوق سیاسی اجتماعی موجود در کشورهای اروپایی، تحولی اساسی در طرز تفکر و اندیشه ایرانیان به وجود آورد و زمینه را جهت ظهور

پی‌نوشت‌ها:

۱. نام نجفعلی خان خویی در بعضی منابع «نجفعلی خان خویی» ذکر شده است. اما به دلیل دسترسی و استناد خان ملک ساسانی به اسناد سفارت ایران در استانبول، نوشته‌های وی در این زمینه نسبت به دیگر منابع معتبرتر به نظر می‌رسد. (برای نمونه و اطلاع بیشتر رجوع کنید به: یحیی آرین‌پور، از صبا تا نیما، ج ۱، (تهران: کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۷)، ج پنجم، ص ۲۵۰).
۲. احمد خان ملک ساسانی، یادبودهای سفارت استانبول، (تهران: بابک، ۱۳۵۴)، ج دوم، ص ۲۰۵.
۳. ادوارد گرانویل براون، تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت، ج ۲، ترجمه محمد عباسی، (تهران: کانون معرفت، ۱۳۳۷)، صص ۱۴۶ و ۱۴۷، همچنین برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به: یحیی دولت‌آبادی، حیات یحیی، ج ۱، (تهران: عطار و فردوس، ۱۳۷۱)، ج ششم، صص ۱۰۴ و ۱۰۵. و نیز: محمد امین ریاحی، زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، (تهران: پازنگ، ۱۳۶۹)، صص ۲۳۴ و ۲۵۳.
۴. روزنامه اختر، سال پنجم، ش ۷، ص ۱۳، ۱ صفر ۱۲۹۶ق. (لازم به توضیح است که این مطلب از این شماره به بعد، ذیل نام اختر در اولین صفحه‌ی روزنامه درج شده است).
۵. روزنامه اختر، سال یازدهم، ش ۴، ص ۲۹، ۲۷ شوال ۱۳۰۲ق.
۶. در سال ۱۲۹۴ق. روسیه از سویی با عثمانی در جنگ بود و از سوی دیگر با ایران در حال مذاکرات مسالمت‌آمیز (!) گویا این امر در مقاله ضد روسی میرزا نجفعلی خان نیز تجلی یافت و مذاکرات ایران و روسیه را بر هم زد. بنابراین دیدگاه اکثریت مردم روسیه و قفقاز با اختر موافق نبود. گو این که نویسنده مقاله از خدمات دولتی (سرکنسول و نایب‌اول و ترجمان سفارت ایران) برکنار شد و از انتشار جریده شماره ۶۰ روز شنبه ۲۶ شوال ۱۲۹۴ ممانعت به عمل آمد و تمامی نسخ آن جمع‌آوری گردید تا آنجا که امروز این شماره از اختر در هیچ کتابخانه و مرجعی موجود نمی‌باشد. (خان ملک ساسانی، پیشین، صص ۲۰۶ و ۲۰۷).
۷. براون، پیشین، ص ۱۴۶.
۸. این مطلب ذیل نامه روزنامه و در اولین صفحه‌ی تمام شماره‌های آن آمده است.
۹. بیان این ترتیب کلی است چرا که در بعضی از شماره‌ها مطالب به گونه‌ای دیگر درج شده‌اند. لذا نظر نگارنده به کلیت شماره‌های روزنامه در ۲۲ سال انتشار آن بوده است.
۱۰. روزنامه اختر، سال دوازدهم، ش ۲۴، ص ۱۹۰، ۲۴ ربیع‌الاول ۱۳۰۳ق.
۱۱. همان، سال دوم، ش ۱۹، ص ۱۴، ۱ محرم ۱۲۹۳ق.
۱۲. همان، سال دوم، ش ۴۴، ص ۲۰، ۱ صفر ۱۲۹۳ق.
۱۳. همان، سال دوم، ش ۱۹، ص ۱۴، ۱ محرم ۱۲۹۳ق.
۱۴. همان، سال سوم، ش ۱، ص ۲، ۲ محرم ۱۲۹۴ق.
۱۵. دولت‌آبادی، پیشین، ج ۱، ص ۱۰۴.
۱۶. مقالات.
۱۷. (ل. رابینو، روزنامه‌های ایران (از آغاز تا سال ۱۳۲۹ق.)، ترجمه و تدوین جعفر خماسی زاده، (تهران: اطلاعات، ۱۳۸۰)، ج دوم، ص ۵۱).
۱۸. فریدون آدمیت، اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی، (تهران: پیام، ۱۳۵۷)، ج دوم، ص ۲۳.
۱۹. روزنامه قانون، سال اول، ش ۳، ص ۳، ۳ رمضان ۱۳۰۷ق.
۲۰. اختر در این مدت یک بار به طور موقت از تاریخ ۱۸ ربیع‌الاول تا ۲۵ ذیحجه سال ۱۲۹۳ق. ظاهراً به دلیل کمبود بودجه تعطیل شد. (خان ملک ساسانی، پیشین، صص ۲۰۵ و ۲۰۶).
۲۱. براون، پیشین، ج ۲، ص ۱۹۶.
۲۲. محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، ج ۱، (اصفهان: کمال، ۱۳۶۳)، ج دوم، ص ۶۳.